

טונווערק הפנהיים – עבודת כפייה, מכוסה בכלוך ובאלימות

"אני משתף [...] בכך שבטונווערק מתרחשים דברים נוראיים [...]". כך מדווח עובד הכפייה היהודי ברטולד לב על הנסיבות בטונווערק הפנהיים.

מאז 1933 הנאצים לוקחים מיהודים רבים את עבודתם הסדירה, כך שהם תלויים בתשלומי סעד. בתואנה שניתן לחסוך תשלומים מדינתיים מסוימים, הוחלט בשנת 1938 על הקצאת עבודה סגורה של 50,000 יהודים, שב-1939 מתפתחת לחובת עבודה לכל היהודים. חובת עבודה זו נאכפת בהפנהיים בין היתר באמצעות עבודה בטונווערק. שם, לצד אסירים ועובדים סדירים, חויבו 68 עובדי כפייה יהודים, שבפרט הגיעו מאזורים שנכבשו במזרח או ממקומות סמוכים לברית המועצות. טונווערק הפנהיים הוא במהלך המלחמה מפעל רעפי הגג הגדול ביותר בהסן, שבו מיוצרים בערך 14,000,000 רעפים בשנה.

בהתאם לתפיסה של "השמדה באמצעות עבודה", בני אדם נאלצים לעבוד תוך אספקת מזון וטיפול מינימליים ככל האפשר, כך שנגרמות רק עלויות נמוכות. הנפגעים נרצחים לבסוף בשל תת-תזונה ותשישות. בכך מפיקים הנאצים עצמם תועלת גם ממותם של עובדי הכפייה. לא רק הכלכלה הנאצית הייתה תלויה בעבודת הכפייה הזו. בלעדיה הכלכלה לאחר 1939 הייתה ככל הנראה קורסת, משום שגברים "גרמנים" יוצאים למלחמה, ולכן אינם יכולים לבצע עבודה אחרת.

הטונווערק מתואר כמפעל מיושן, ותנאי העבודה כ"קשים מאוד". כוח האדם מורכב בסופו של דבר מ-80%-90 מעובדי כפייה ושבווי מלחמה, שזמן עבודתם כולל לרוב 12 שעות. העובדים עוברים לעיתים קרובות התעללות פיזית ומילולית מצד הממונים עליהם. מצבם של העובדים היהודים חמור במיוחד; הם מבודדים מלכתחילה משאר העובדים. "הפנו אותי [...] בכף היד בפנים, וזה לא היה המקרה היחיד שבו היכו אותי. [אדם] אף חנק אותי [...] בצוואר. היה על סדר היום שיאמרו: 'אתם יכולים למות', מדווח ברטולד לב.

באופן מפתיע, היהודים מקבלים שכר. אולם שכר זה עומד רק על 0.53 רייכסמארק, שהוא נמוך בהרבה מזה של עובד "ארי". 0.53 רייכסמארק שווים כיום רק 0.14 אירו. הדבר היה מניב בחודש, עם שעות נוספות רבות (11 שעות ביום, 5 ימים בשבוע), רק כ-30.80 אירו שכר, וזה בקושי מספיק למחיה, קל וחומר כדי לפרנס משפחה.

לאחר 1945 עובדי הכפייה, למרבה הצער, אינם זוכים לשלום שמגיע להם, שכן רואים בהם קורבנות מדרגה שנייה. גם במולדתם מתייחסים אליהם כמעט כאל משתפי פעולה בשל שירותם הכפוי עבור המשטר הנאצי.

בשלב האחרון של המלחמה נפגעים ריהוט משרדי ומתקני ייצור של הטונווערק. ימים ספורים לפני כניסת האמריקאים במרץ 1945 משחררת הנהלת המפעל את עובדי המזרח (אוסטארייטער) ושבווי המלחמה לעזוב את המפעל. עם הגעת האמריקאים נשארים במפעל רק 22 עובדים. לאחר תום המלחמה מואשמים בעלי החברה, מנהל המפעל והמאסטרים, במיוחד בהתעללות בעובדי כפייה זרים ובשבווי מלחמה. מתנהלים הליכי ועדת בורות. במאי 1948 נהרס הטונווערק בשריפה גדולה, לפני שבשנות ה-50 מתבצעים גם שיקום המפעל וגם חידוש הייצור. לנוכח חומרי הגלם הזמינים במקום, התפוקה הכלכלית של המפעל בשנות ה-60 מוטלת בספק. בשנת 1970 מופסק הייצור והמפעל נסגר. משנת 1992 נהרס בניין הלבנים לשעבר ונבנית שכונת המגורים נורדווסטשטאדט.

מאז 2018 מנציחה אנדרטה את עובדי הכפייה מהפנהיים; גם את אלה שהובאו להפנהיים ממקומות אחרים, שבהם התקיימה עבודת כפייה בתקופת הנאציזם.

(טקסט מאת כריסטיאן דפז וסבסטיאן נאק, שניהם בגרות 2023.)